

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 17(075.8)

ДО ПРОБЛЕМИ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО ОБГРУНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІСТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ

Галина Балута

*Криворізький державний педагогічний університет,
кафедра філософії
пр. Гагаріна 54А, 50086, м. Кривий Ріг, Україна*

На засадах феноменологічного підходу та принципів сучасного етичного дискурсу здійснюється спроба перегляду низки визначень професійної етики в контексті актуальних проблем соціальної етики і подається його оновлений інваріант.

Ключові слова: життєвий світ, професійна етика, соціальна етика, антропоцентризм, інформаційна культура, професійна культура, глобальні проблеми.

Потужний розвиток науки змінив характер людської діяльності. Саме зараз спостерігається парадоксальна ситуація: інформаційний масив наукових досягнень не є гарантом безпеки людського існування. Невпинне зростання негативних тенденцій техногенного впливу, неймовірні природні катастрофи та їхні непередбачувані наслідки, які корелюють із проблемами більш високого порядку, актуалізують філософський дискурс у формі практичної філософії, яка не розриває з філософською теорією, а, навпаки, плідно її використовує. Глобальні плани людської діяльності, її результати і зміни у специфіці спричинили також зміни в етичній теорії. Поруч із природою та суспільством інноваційні інформаційні технології, зокрема штучний інтелект, розширили перелік об'єктів етичного інтересу. Якісно нова природа людських дій, наслідки яких важко прогнозувати, проявила необхідність конструювання нових граней етики: прикладної, комунікативної, соціальної та ін. На відміну від теоретичної етики, яка формує загальне уявлення про вихідні правила соціальної гри, аналізує феномен моралі в історичній перспективі та проблемному полі, прикладна етика виникає як спроба інтелектуального осмислення соціальної реальності, в якій механізми трансляції моральної культури, її ціннісні засади здебільшого зміщуються у сферу прагматики. Моральна криза відчувається у всіх сферах професійної діяльності, отже, стає зрозумілим, що підсвідома опора на моральні чесноти як такі не гарантує їх наявності в соціальній діяльності, системі професійної взаємодії.

Проблемне поле професійної культури доповнюється загальними актуальними проблемами в галузі соціальної етики, орієнтованої на вирішення глобальних проблем, які є наслідком етичних деформацій на різних буттєвих рівнях, і їх не можна мислити суто як наслідок ставлення людини до природи. Як зауважує А. Єрмоленко: «Це криза сучасної доби, сучасної цивілізації, криза всіх її інституцій і систем: політики, економіки, науки, виховання. Однак передусім – це морально-етична криза. Це також криза етики як науки, її обґрунтування та застосування. Тому я наполягатиму на тому, що розробка екологічних проблем етики – це не так опрацювання її прикладних аспектів, як розроблення проблематики обґрунтування етики загалом. Адже екологічна криза – це не просто криза довкілля, це свідчення кризи людини і суспільства загалом, їхніх ціннісних орієнтацій і моральних норм. А тому неабиякої актуальності набуває нині соціальна етика», – відзначає А. Єрмоленко [1, с. 15].

Становлення окремого суспільства на шляху соціального успіху не може мислитися без етичних підвалин соціальних практик. «Реалії сучасного світу вносять корективи в коло питань етичної регуляції й визначають потребу в зосередженні уваги на суспільно значимих питаннях. Мораль виявляється все більш вплетеною в суспільні практики – типізовані дії в індивідуальних, міжособистісних і соціально значимих площинах. Мораль стає засобом цілеспрямованої суспільної взаємодії», – пише Т. Аболіна [2, с. 30]. Класична етика, вибудована на філософії суб'єкта, не задовольняє соціальних потреб: широкі горизонти людської діяльності вимагають таких етичних конфігурацій, які відповідали б духу часу. Одними з таких ідей була феноменологічна реабілітація інтерсуб'єктивної природи моралі та ідея «відмови від антропоцентризму» як суттєвої причин етичних порушень. Поняття «життєвого світу» – ключову ідею феноменології – інтерпретує також Ю. Хабермас. Мислитель обґрунтовує зв'язок феноменології та етики, даючи відповідь: чому це має бути саме так. Життєвий світ мислиться як фон комунікативних дій, співвіднесений із процесами взаєморозуміння. «Тоді в центрі горизонту життєвого світу буде знаходитись вже не свідомість трансцендентального Его, як у Гусерля, а комунікативний зв'язок між двома учасниками – alter і ego. Для обох учасників комунікації життєвий світ розкривається як супроводжуваний горизонт, усередині якого актуальна зустріч, локалізована тільки в перформативно присутніх вимірах соціального простору та історично пережитого часу», – пише Ю. Хабермас [3, с. 79]. Дискурсивна етика Ю. Хабермаса приділяє особливу увагу проблемі долання комунікативних бар'єрів задля спільної мети.

Очевидно, що мораль є формою регуляції людської поведінки на різних рівнях людського буття, зокрема в професійній діяльності, яка поглинає значну, а може й більшу частину людського життя. Взаємодоповнюваність та взаємодетермінованість соціальної та професійної етики виникає внаслідок залучення до практичної філософії низки проблем, які потребують вирішення на всіх рівнях етичного дискурсу. Соціальний запит стосовно якісної підготовки майбутнього професіонала формує вимогу оволодіння ним необхідним інформаційним ресурсом, який реалізує всю повноту професійної компетентності. Серед дискурсів такого змісту – професійна етика, яка все активніше посідає вагомe місце в системі вищої освіти, проте до сих пір є недооціненою у форматі соціально орієнтованої освітньої культури та практики, на відміну від західних освітніх традицій. Здається, що цей зв'язок є само собою зрозумілим, але чи справді це так? Чи включені соціальні, екологічні, комунікативні імперативи у зміст і структуру професійної етики? Яким чином мають вирішуватися соціальні питання, якщо не у формі відповідальної професійної діяльності? За браком останнього спостерігається помітне відставання між освітніми змістами та соціокультурною динамікою, її проявами, які потребують якісних професійних рішень. «Суспільна оцінка тієї чи іншої професії зумовлюється її значенням для належного функціонування суспільства, тим, наскільки вона задовольняє його життєві інтереси, особистісні потреби людини, яка виконує професійні функції. Чим вищим є соціальний статус професійної групи, тим більше вимог, особливо морального характеру, ставить суспільство до представників цієї професії, і тим складнішим буде процес входження молодих фахівців у професійну сферу діяльності», – пише О. Лозовой [4, с. 3]. Отже, є безумовним зростання соціального запиту на процедурно оформлені форми регуляції поведінки, включені до необхідних основ професійної культури.

Дослідницька парадигма аналізу проблем професійної етики представлена працями О. Толочко, В. Долежана, В. Лозового, О. Петрищина, Т. Аболіної, О. Білоусової та ін. Зрозуміло, що без перспективних змістів соціальної етики етика професійна втрачає сенс. У чому ж полягає цінність соціальної етики? Очевидно, що соціальне проявляється як спільний горизонт, який уможливорює «здорову» соціальну взаємодію, яка конституює

професійні практики як її зрізи, і навпаки. При цьому соціальна етика конституюється на засадах інтерсуб'єктивності – ключового гусерліанського поняття, використаного як методологічну основу для низки філософських парадигм та культурних проєкцій. Не оминуло воно й етичну теорію, більше того, виявилось її теоретичною основою. Е. Гусерль відкриває горизонт співбуття, прокладаючи містки до інших «трансцендентальних еґо», як висловився В. Малахов. Долання соліпсизму Е. Гусерлем було важким, оскільки концептуальною настановою епохи була «монологічна самосвідомість суб'єкта», яка дається взнаки і зараз як стійкий стереотип. Як пише В. Малахов: «Зрештою, з глухого кута соліпсизму Гусерль виходить. На останніх сторінках «Картезіанських розмислів» перед терплячим читачем відкриваються нарешті мальовничі краєвиди інтресуб'єктивності: «перше буття, що передує будь-якій об'єктивності світу і несе її на собі, є трансцендентальна інтерсуб'єктивність, всесвіт монад, об'єднаних у різноманітні спільноти», – стверджує тут філософ» [5, с. 133]. Виходячи з феноменологічних засад, ключові методологічні питання сучасної етики досліджують Ю. Хабермас, К.-О. Апель, Г. Йонас та ін. Трансформації в людській діяльності потребують змін і в етиці також, причому з розумінням того, що «якісно нова природа багатьох наших дій виявила зовсім нові виміри етичної значущості, не передбачувані поглядами і канонами традиційної етики» (Г. Йонас). Йдеться про етику глобальної відповідальності, оскільки до наших днів не стояло питання про реальну загрозу існуванню людини як виду і відповідальність за його продовження. Моральні настрої новітньої доби досліджують також В. Гьосле, Ф. Фукуяма, О. Гьофе, О. Ульріх, В. Франкена та ін.

Життєвий світ людини, її повсякденна діяльність вписана в соціокультурний горизонт, тому виникає необхідність вбудувати норми професійної етики в контексти соціальної, виходячи з розуміння феноменологічного концепту життєвого світу, який мислиться як спільний фундамент соціальних та індивідуальних практик, «сукупність умов інтенціонального відношення до світу, взаємного запозичення перспектив, використання пропозиційно диференційованої мови, а також інструментальної і соціальної дії» [3, с. 113]. Як вважає Ю. Хабермас, розуміння, інтерпретація та ревізія власного життєвого світу є включеною в контексти спільного життєвого світу, таким чином, «інтерпретатор» повинен рахуватися з його смислами та практиками, завдяки яким «відрізки повсякденності володіють своїми якостями» [3, с. 111].

Таким чином, в основу соціальних практик повинен бути закладений універсальний принцип легітимації етичних норм та регулювання зв'язків та відношень у системі людина–світ. Саме це актуалізує А. Єрмоленко, підкреслюючи, що втілення етики відповідальності реалізується за умови відмови від антропоцентризму, який розглядається як одна з вагомих причин екологічної кризи [1, с. 183]. Поруч з іншими методологічними засадами в системі принципів обґрунтування соціальної етики їх феноменологічно-герменевтичне осягнення, обґрунтування синтетичного категоричного імперативу що, на наш погляд, поширюється не тільки на природні, а й на соціокультурні сфери, зокрема сферу професійної діяльності, яка має мету та результат, зміст і наслідки якого можна розглядати в площині соціальної перспективи. Виникає питання: якою повинна бути професійна етика, яка утворює інституцію, найбільш споріднену із засадами соціальної етики, чи найменш не вступає з нею в суперечність? Отже, яке місце має посідати сучасна професійна етика в предметній та змістовій структурі професійного знання, задовольняючи проблему усунення розриву між професійним та соціальним? Якими мають бути стратегії вирішення цивілізаційних загроз у конкретному соціальному модусі професійної діяльності?

Традиційні уявлення про сутність та функції професійної етики торкаються суто фахових норм, які не виходять за межі професійної культури. Наприклад: «Професійна

етика – це сукупність норм і правил, що регулюють поведінку представника певної професії на основі загальнолюдських моральних цінностей, з урахуванням особливостей його професійної діяльності і конкретної ситуації» [6];

«Основою нормативної професійної етики є докладна розробка правил поведінки, що застосовуються в конкретній професійній діяльності і впливають із різних вимог, що пред'являються суспільством до окремих професій з урахуванням характеру професійної діяльності. Такі етичні норми безпосередньо пов'язані з індивідуальною мораллю представників певної професії» [7];

«Професійна етика – це система нормативно-ціннісної регуляції професії, в межах якої випрацьовуються певні етичні норми і правила, що формують оптимальний тип стосунків між людьми у процесі виконання ними професійної діяльності, а також спеціальна етична рефлексія щодо нормативно-ціннісних засад певної професійної діяльності» [2, с. 31].

Зрозуміло, що авторами не переслідувалася «глобальна мета», адже йдеться про предметні нормативні аспекти конкретного етичного напрямку, і це є правильним. Однак міркуючи про фахову компетентність, ми не можемо обійти увагою питання граничних сенсів та цінностей професійної культури. Очевидно, із цих позицій виходить Т. Аболіна, яка мислить формат професійної етики значно ширше, ніж це традиційно, оскільки йдеться про «спеціальну етичну рефлексію щодо нормативно-ціннісних засад певної професійної діяльності» [2, с. 31]. Що включає така етична спеціальна рефлексія? Таке етичне міркування, яке охоплює не тільки нормативні межі, а й цілісний аналіз причинно-наслідкових зв'язків і відношень професійної діяльності в темпоральних перспективах, включаючи майбутні сценарії – результати професійної діяльності та відповідальних професійних рішень, які виходять за межі фахової культури, і, долаючи антропоцентризм, проникають у сферу «універсалізації взаємності». Як зауважує А. Єрмоленко: «Кантове запитання, що я повинен робити, потребує свого доповнення запитанням: що ми повинні робити? Недостатньою є орієнтація на індивідуальну етику сумління» [1, с. 170].

Втім, класична етика моралі окремо взятого суб'єкта все ж зберігається як моральний символ – ядро етичного спектру, але з виходом у ширші сфери не може охопити глобальні контури етичних проблем. «Зрозуміло, старовинні приписи етики «ближнього», приписи справедливості, милосердя, чесності і т. д. все ще у своїй задушевній безпосередності зберігають значення для найближчої повсякденної сфери людської взаємодії. Проте над цією сферою розгортається ділянка колективної дії, де діячі, вчинки та їхні впливи вже не ті, що у сфері близькодії», – пише Г. Йонас [8]. Глобальна сфера колективних практик диктує етиці «новий, «заздалегідь немислимий вимір відповідальності» (Г. Йонас).

Ми підійшли до розуміння необхідності розширення ціннісно-нормативної орієнтації професійної етики в напрямку синергійного конструювання її засад зі спільними моральними належностями – соціальними імперативами. Імперативи соціальної етики (екологічної, комунікативної, наукової) варто розглядати як єдиний горизонт професійної практики. При цьому зберігає актуальність класичне питання встановлення меж пізнавальної та перетворюючої активності. Зрозуміло, чому сучасна етична рефлексія збагатилася новим етичним зрізом – інформаційною культурою, яка досліджує і впроваджує етичні виміри інформаційних технологій. Інформаційна етика, запроваджена Л. Флоріді, будується на онтологічних засадах рівності і в ідеалі орієнтована на стійке процвітання інфосфери шляхом турботи про неї її агентів. Зазначимо, що проект Л. Флоріді викликає багато питань, проте є цінним, оскільки в ньому перегукуються різні етичні зрізи: біоцентризм, фізіоцентризм, етика дискурсу, професійна етика тощо. Також проект являє собою показовий

результат антропологічної відмови як ефективної практичної стратегії. Поговоримо про це детальніше.

Стратегія «долання антропоцентризму» в етичних сферах видається оптимальним етичним рішенням. Однак у реальне життя її важко впровадити, тому проблема залишається відкритою. Втім, якщо ми ще не готові йти саме таким шляхом, то хоча мали знання такого сценарію як належного імперативу, який може спрацювати в ситуації морального вибору. Більше того, взагалі йдеться вже не про ідеалізовані форми, а настійну практичну потребу адекватного нормативного забезпечення професійної діяльності з метою стримування негативних тенденцій та глобальних наслідків. Як зауважує А. Єрмоленко, відслідкувавши ясний причинний зв'язок: «якщо людина завдає такої шкоди природі, чи не означає це, що природі було б ліпше повернутися до світу, в якому людей не було» [1, с. 227]. Якщо вдуматися: яка сумна і жахлива «справедливість»!

Професійна етика – це система нормативно-ціннісної регуляції професійної культури, в межах якої відпрацьовуються етичні норми і правила та етична рефлексія щодо ціннісних засад професійної діяльності в її соціальних результатах. Таким чином, професійна етика та відповідальність – поняття, яке є набагато ширшим, ніж сумлінне виконання професійних обов'язків, дотримання норм, професійної чесноти, оскільки передбачає об'єктивізацію ціннісних інтенцій. Які смисли проявляє професійний контекст? Чим керується «відповідальна» людина – лікар, політик, програміст, педагог – у своїй діяльності: «волею до влади» чи «волею до взаємності»?

Список використаної літератури

1. Єрмоленко А. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи: монографія. К.: Лібра, 2010. 418 с.
2. Професійна і прикладна етика: навчальний посібник / Т.Г. Аболіна, М.М. Рогожа, Я.З. Василькевич, В.О. Заболотна, В.П. Коцур, С.М. Рик; за заг. ред. В.П. Коцура. Препринт. Переяслав-Хмельницький, 2016. 314 с. URL: <http://ephsheir.phdpu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/8989898989/1349/>
3. Хабермас Ю. От картин мира к жизненному миру. М: Идея Пресс, 2011. 128 с.
4. Лозовой В.О., Петришин О.В. Професійна етика юриста. Х.: Право, 2004. 176 с.
5. Малахов В. Етика спілкування. К.: Либідь, 2006. 400 с.
6. Шиманова О. Етика і професійна етика: навч-метод. посібник. Л.: ПП Сорока Т.Б., 2013. 132 с. URL: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3441/1/POSIBNYK_ETYKA%28Shymanova%29.pdf
7. Билиця І. О. Професійна етика прокурора як різновид юридичної етики. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція» 2016. № 23. С. 17–20. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc23/7.pdf>
8. Йонас. Г. Принцип ответственности. URL: <http://www.koob.ru/f>

**TO THE PROBLEM OF PHENOMENOLOGICAL REASONING OF SOCIAL
CONTENTS OF PROFESSIONAL ETHICS****Halyna Baluta**

*Kyryv Rih State Pedagogical University,
Department of Philosophy
Ave Gagarin 54 A, 50086, Kyryv Rih, Ukraine*

On the basis of the principles of the phenomenological approach and the principles of modern ethical discourse, is made an attempt to revise a number of definitions of professional ethics in the context of the actual problems of social ethics and is given its' renewed invariance.

Key words: Life world, professional ethics, social ethics, anthropocentrism, information culture, professional culture, global problems.